

Model
zadośćuczynienia
pieniężnego
z tytułu szkody
niemajątkowej
w kodeksie cywilnym

Justyna Matys

Oficyna

a Wolters Kluwer business

**Model
zadośćuczynienia
pieniężnego
z tytułu szkody
niemajątkowej
w kodeksie cywilnym**

Prawo jest na naszej stronie!

www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze
do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.internet@wolterskluwer.pl

**Model
zadośćuczynienia
pieniężnego
z tytułu szkody
niemajątkowej
w kodeksie cywilnym**

Justyna Matys

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2010

Stan prawny na 1 grudnia 2009 r.

Wydawca:
Magdalena Górniewicz

Redaktor prowadzący:
Joanna Cybulska

Opracowanie redakcyjne:
Katarzyna Rybczyńska

Skład, łamanie:
Zakład Usługowy PRIM S.C.

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2010

ISBN 978-83-7601-982-6

ISSN 1897-4392

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek
01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. (022) 535 80 00, (022) 535 82 00
31-156 Kraków, ul. Zacisze 7
tel. (012) 630 46 00
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
Księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wprowadzenie	13
Rozdział 1	
Naprawienie szkody niemajątkowej w rozwoju historycznym	23
1. Uwagi ogólne	23
2. Naprawienie szkody niemajątkowej w prawie rzymskim	25
3. Sposoby naprawienia szkody niemajątkowej w dawnym prawie polskim	29
4. Zadośćuczynienie w ustawodawstwach obowiązujących na ziemiach polskich w okresie rozbiorów	32
4.1. Zabór austriacki	32
4.2. Zabór pruski	35
4.3. Zabór rosyjski	37
4.3.1. Zwód Praw	37
4.3.2. Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie	39
5. Kształtowanie się instytucji zadośćuczynienia pieniężnego w ustawodawstwie polskim w latach 1918–1945	42
6. Koncepcja zadośćuczynienia pieniężnego w projektach kodeksu cywilnego i w orzecznictwie Sądu Najwyższego w latach 1945–1964	49
7. Regulacja zadośćuczynienia pieniężnego do nowelizacji kodeksu cywilnego z dnia 23 sierpnia 1996 r.	55

Rozdział 2

Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową w wybranych krajach europejskich	63
1. Uwagi ogólne	63
2. Prawo austriackie	65
2.1. Zadośćuczynienie w austriackim kodeksie cywilnym	65
2.2. Czynniki wpływające na wysokość zadośćuczynienia pieniężnego w austriackim kodeksie cywilnym	71
3. Prawo francuskie	74
3.1. Zadośćuczynienie pieniężne we francuskim kodeksie cywilnym	74
3.2. Czynniki wpływające na wysokość zadośćuczynienia we francuskim kodeksie cywilnym	83
4. Prawo angielskie	87
4.1. Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową w prawie angielskim	87
4.2. Czynniki wpływające na wysokość zadośćuczynienia w prawie angielskim	93
4.3. Specyficzne rodzaje zadośćuczynienia funkcjonujące w prawie angielskim	97
4.3.1. <i>Exemplary damages</i>	97
4.3.2. <i>Aggravated damages</i>	100

Rozdział 3

Zadośćuczynienie pieniężne jako podstawowy środek współczesnej ochrony dóbr osobistych	103
1. Uwarunkowania aksjologiczne ochrony dóbr osobistych	103
2. Dobra osobiste i ich ochrona w prawie publicznym i międzynarodowym	106
3. Cywilnoprawna konstrukcja dóbr osobistych	115
4. Zadośćuczynienie i jego cele w ujęciu doktryny i orzecznictwa	132
5. Zadośćuczynienie pieniężne a roszczenia niemajątkowe o ochronę dóbr osobistych	141
6. Problematyka relacji roszczeń z art. 445 i 448 k.c.	150
7. Majątkowa ochrona dóbr osobistych osób prawnych – cel i funkcje	161

Rozdział 4

Analiza przesłanek zadośćuczynienia w kodeksie cywilnym	177
1. Przesłanki wspólne roszczenia o zadośćuczynienie	177
1.1. Naruszenie dobra osobistego	177
1.2. Szkada niemajątkowa	193
1.3. Bezprawność zachowania jako przesłanka naruszenia dóbr osobistych	201
1.4. Zdarzenie wyrządzające szkodę	217
1.5. Związek przyczynowy	229
2. Przesłanki szczególne zadośćuczynienia na podstawie art. 417 ² k.c.	238
2.1. Zgodne z prawem wykonywanie władzy publicznej	238
2.2. Zasady słuszności	242
3. Zadośćuczynienie najbliższym członkom rodziny zmarłego z tytułu szkody niemajątkowej (art. 446 § 4 k.c.)	245
3.1. Uwagi ogólne	245
3.2. Kontrowersje wokół przesłanek przyznania zadośćuczynienia z art. 446 § 4 k.c.	253

Rozdział 5**Dynamiczny charakter czynników wpływających na wysokość zadośćuczynienia pieniężnego – zasady zasądzenia**

zadośćuczynienia	258
1. Uwagi ogólne	258
2. Zagadnienie fakultatywności przyznania zadośćuczynienia	264
3. Wysokość przyznawanego zadośćuczynienia – zagadnienia praktyczne	271
4. Rozmiar szkody niemajątkowej jako główna przesłanka ustalenia wysokości zadośćuczynienia	285
5. Wpływ przyczynienia się poszkodowanego do powstania szkody na zmniejszenie wysokości zadośćuczynienia	304
6. Miarkowanie zadośćuczynienia pieniężnego	316
7. Ewolucja funkcji zadośćuczynienia pieniężnego w ujęciu doktryny i orzecznictwa	323

Zakończenie – perspektywy rozwoju instytucji zadośćuczynienia pieniężnego w prawie polskim	345
1. Uwagi ogólne	345
2. Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową wynikającą z naruszenia dóbr osobistych w ramach odpowiedzialności <i>ex contractu</i>	349
3. Zadośćuczynienie w ramach odpowiedzialności <i>ex contractu</i> za szkodę niemajątkową niewynikającą z naruszenia dóbr osobistych	358
Bibliografia	365
Wykaz aktów prawnych	387
Wykaz orzecznictwa polskiego	391
Wykaz orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu	403
Wykaz orzecznictwa zagranicznego	405

Wykaz skrótów

- ABGB – Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch (austriacki kodeks cywilny 1811 r.)
- All ER – All England Law Reports
- AUMCS – Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
- BGB – Bürgerliches Gesetzbuch (niemiecki kodeks cywilny)
- Cciv – Code civil z 21 marca 1804 r. (francuski kodeks cywilny – kodeks Napoleona)
- BGHZ – Entscheidungssammlung des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen (zbiór urzędowy orzeczeń niemieckiego Sądu Najwyższego w sprawach cywilnych)
- Dz. U. – Dziennik Ustaw
- Dz. Urz. WE – Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
- ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka
- ETS – Europejski Trybunał Sprawiedliwości
- k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.
- k.k. z 1997 r. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.
- k.k. z 1969 r. – ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny, Dz. U. Nr 13, poz. 94 z późn. zm.
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
- k.p.c. – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.
- k.p.k. z 1997 r. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.

- k.p.k. z 1969 r. – ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. Nr 13, poz. 96 z późn. zm.
- KPP – Kwartalnik Prawa Prywatnego
- k.z. – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań, Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.
- KZS – Krakowskie Zeszyty Sądowe. Orzeczenia Sądu Apelacyjnego w Krakowie w sprawach karnych
- M. Praw. – Monitor Prawniczy
- NKZ – Nowy Kodeks Zobowiązań
- NP – Nowe Prawo
- OGH – Oberste Gerichtshof (austriacki Sąd Najwyższy)
- OSA – Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
- OSAB – Orzecznictwo Sądów Apelacji Białostockiej
- OSN – Orzecznictwo Sądu Najwyższego
- OSN-ZD – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Zbiór Dodatkowy
- OSNC – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
- OSNCK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej i Izby Karnej
- OSNC-ZD – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
- OSNCP – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izby Cywilnej, Administracyjnej, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
- OSNKW – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
- OSNP – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
- OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich
- OSPiKA – Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
- OTK – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
- OTK ZU – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy
- OTK-A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy, seria A
- PAN – Polska Akademia Nauk
- PCK – Polski Czerwony Krzyż
- PiM – Prawo i Medycyna

- PiP – Państwo i Prawo
PPH – Przegład Prawa Handlowego
prawo prasowe – ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe, Dz. U. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.
PS – Przegład Sądowy
PUG – Przegład Ustawodawstwa Gospodarczego
RPEiS – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SA – sąd apelacyjny
SN – Sąd Najwyższy
TK – Trybunał Konstytucyjny
TPP – Transformacje Prawa Prywatnego
ZNUJ PWiOWI – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej
ustawa o z.o.z. – ustawa z dnia 30 sierpnia 1991 r. o zakładach opieki zdrowotnej, tekst jedn.: Dz. U. z 2007 r. Nr 14, poz. 89 z późn. zm.

Wprowadzenie

1. Krzywda wyrządzona drugiemu człowiekowi powinna zostać naprawiona – to najbardziej rozpowszechniona i oczywista zasada moralna ludzkości¹. Jej kompensata może odbywać się różnymi sposobami. Już w przepisach pierwszych zapisanych kodeksów zostało przyjęte, że wynagrodzenie krzywdy następuje poprzez zapłatę materialnego świadczenia jako środka podstawowego i zapewniającego najszerszą ochronę naruszonych interesów.

Równocześnie występuje specyficzne zagadnienie: przedmiot ochrony jest niemajątkowy, zaś środek ochrony w postaci zadośćuczynienia jest majątkowy, wyrażalny w pieniądzu. Zachodzi więc różnica w kryteriach oceny, powodująca dalej idące konsekwencje: brak możliwości ustalenia wzajemnych relacji pomiędzy naruszonym dobrem, w praktyce przede wszystkim dobrem osobistym², i wywołaną tym naruszeniem szkodą niemajątkową a ujętym w pieniądzu zadośćuczynieniem, mającym wyrównać poniesiony uszczerbek. To powoduje, że środek ochrony majątkowej dóbr osobistych w postaci sumy pieniężnej przyznawanej tytułem zadośćuczynienia pieniężnego nigdy nie będzie w pełni adekwatny do wyrządzonej szkody niemajątkowej oraz nigdy w sposób pełny i całkowity nie wyrówna poszkodowanemu negatywnych przeżyć związanych z naruszeniem. Dlatego też funkcja kompensacyjna spełniana przez zadośćuczynienie pieniężne powinna być rozumiana odmiennie od kompensacji właściwej roszczeniom odszkodowawczym, które wyrównują w całości powstałą szkodę majątkową.

¹ R. Piłat, *O naprawianiu krzywd*, <http://staszic.adminpan.waw.pl/~rpilat/publikacje.htm> (z dnia 1 października 2006 r.).

² W praktyce najczęściej instytucja zadośćuczynienia pieniężnego będzie dotyczyła wynagrodzenia krzywdy wyrządzonej z tytułu naruszenia dóbr osobistych.

Nasuwa się pytanie, dlaczego ustawodawca wprowadził do systemu prawnego instytucję mającą wynagrodzić poszkodowanemu doznaną szkodę niemajątkową, która to instytucja w praktyce nie może należycie wypełniać przypisanych jej funkcji, polegających przede wszystkim na majątkowej kompensacji wyrządzonej krzywdy? Szukając odpowiedzi, należy zauważyć, że żadne środki prawne, zarówno o charakterze majątkowym, jak i niemajątkowym, nie są w stanie całkowicie zatrzeć w świadomości poszkodowanego negatywnych przeżyć, doznanych cierpień psychicznych i fizycznych. Instrumenty prawne nie mogą sprawić, że osoba skrzywdzona zapomni o wyrządzonej jej krzywdzie. Do tego potrzebne jest działanie samego poszkodowanego, który przebaczy sprawcy powstałego uszczerbku. Odpowiednia suma pieniężna ustalona przez sąd przyznawana tytułem zadośćuczynienia ma dostarczyć pozytywnych emocji i doświadczeń, które spowodują, że negatywne doznania poszkodowanego ulegną zmniejszeniu. Przyjęcie i akceptacja konsumpcyjnego modelu życia oraz uniwersalność zastosowania pieniądza we współczesnym świecie sprawiają, że zadośćuczynienie jako środek majątkowej ochrony dóbr osobistych, a także krzywdy, o której mowa w art. 446 § 4 k.c., może być najbardziej efektywnym instrumentem ochrony wartości niemajątkowych. Z jednej strony nie może w sposób idealny zrekompensować doznanych krzywd i negatywnych przeżyć, zaś z drugiej – za pomocą środków pieniężnych można dostarczyć pozytywnych przeżyć, również nieznajdujących odzwierciedlenia w wartościach materialnych.

Znakomity filozof L. Petrażycki zastanawiał się nad sensem, celem oraz znaczeniem odszkodowania. Doszedł do wniosku, że jest ono ważne z punktu widzenia pedagogiki prawnej, „kształtowania i uszlachetniania charakteru jednostki i zbiorowości oraz zasad postępowania”. Jego istnienie działa prewencyjnie – powstrzymuje od wyrządzenia szkody, „kieruje postępowanie ludzkie ku dobru, zapobiegając złu”, a także wzmacnia i rozwija poczucie odpowiedzialności za postępowanie własne, uwzględnia konieczność poszanowania interesów drugiej osoby, „staje się czynnikiem postępu i zbliżenia się do ideału. To oddziaływanie etyczne stanowi dobro samo w sobie”³. Podsumowując, autor stwierdza, że: „sens i znaczenie tej instytucji polega (...) na psychicznym oddziaływaniu na społeczeństwo, kierowaniu postępowania obywateli ku dobru ogólnemu i udoskonalaniu charakteru jednostek i społeczeństwa”⁴. Jego przemyślenia można odnieść do zadośćuczynienia pieniężnego jako rodzaju odszkodowania.

³ L. Petrażycki, *O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*, Warszawa 1985, s. 363–364.

⁴ Tamże, s. 366.

Obecność instytucji zadośćuczynienia w kodeksie cywilnym nie powinna budzić żadnych wątpliwości, instrument ten działa bowiem kompensacyjnie (w tym dostarczając satysfakcji), represyjnie i prewencyjnie.

2. Zadośćuczynienie pieniężne z tytułu szkody niemajątkowej w kodeksie cywilnym do czasu wprowadzenia art. 446 § 4⁵ było ściśle związane z naruszeniem dóbr osobistych. Wydaje się, że w praktyce najczęściej instytucja ta nadal będzie dotyczyła wynagrodzenia krzywdy wyrządzonej z tytułu naruszenia tych wartości.

Waga problemu majątkowego wynagradzania szkód niemajątkowych doznanych w wyniku naruszenia dóbr osobistych oraz to, że często środki niemajątkowe wskazane w art. 24 k.c. nie spełniają względem osoby poszkodowanej funkcji kompensacyjnej i satysfakcyjnej, powoduje, że zadośćuczynienie staje się podstawowym środkiem ich ochrony. Wyraźnie rysuje się ewolucja ochrony dóbr osobistych w ustawodawstwie i większe otwarcie się sądów orzekających w kwestii przyznawanych sum pieniężnych tytułem zadośćuczynienia.

Należy zaznaczyć, iż mimo że tematyka zadośćuczynienia pieniężnego za szkodę niemajątkową jest obecna w licznych wypowiedziach doktryny, to ukazujące się prace skupiają się przede wszystkim na wykładni obowiązujących przepisów i sposobach rozwiązywania problemów wynikających z niedociągnięć legislacyjnych. Brak opracowania monograficznego, które poruszałoby to zagadnienie od strony funkcjonalnej oraz przemian, jakie dokonują się w obrębie tej instytucji, oraz wpływu na nią ustroju społeczno-gospodarczego. Również problematyka zadośćuczynienia pieniężnego przyznawanego z tytułu śmierci osoby najbliższej nie była szeroko podejmowana w literaturze z racji upływu krótkiego czasu od wprowadzenia do kodeksu cywilnego art. 446 § 4.

Celem pracy jest analiza zmian dokonanych w przepisach kodeksu cywilnego, w których jest przewidziane roszczenie o zadośćuczynienie, oraz funkcji spełnianych przez tę instytucję z uwzględnieniem zachodzących przeobrażeń ustrojowych państwa, z równoczesnym wskazaniem dalszych możliwych kierunków jej rozwoju.

Rozważania zawarte w pracy dotyczą głównie zadośćuczynienia pieniężnego przyznawanego z tytułu naruszenia dóbr osobistych. Stanowią próbę wykazania prawdziwości tezy, że zadośćuczynienie z mieszanego

⁵ Ustawą z dnia 30 maja 2008 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. Nr 116, poz. 731.

środka ochrony dóbr osobistych, łączącego w sobie specyficzne elementy zarówno instrumentów niemajątkowych, wskazanych w art. 24 k.c., jak i formy majątkowej, zaczyna coraz bardziej przesuwać się w kierunku instytucji majątkowej ochrony dóbr osobistych. Zadośćuczynienie pieniężne staje się najbardziej efektywnym środkiem ochrony dóbr osobistych. Zachodzące zmiany w regulacji obejmującej zadośćuczynienie zmierzają w kierunku szerszej ochrony majątkowej doznanej krzywdy, zaś kierunek ewolucji świadczy o rosnącej „wartości” dóbr osobistych.

Ochrona dóbr osobistych, wybierane przez poszkodowanych instrumenty prawne zależą od uwarunkowań społecznych. Dokonana na potrzeby rozprawy analiza spraw o ochronę dóbr osobistych z właściwości Sądu Apelacyjnego w Białymstoku (mimo że ma charakter tylko ilustracyjny) wskazuje, iż poszkodowani z większych ośrodków chętniej dochodzą ochrony naruszonych praw osobistych niż osoby zamieszkałe w mniejszych miejscowościach. Niewątpliwie znaczenie mają także zajmowane stanowiska, pełnione funkcje publiczne, poziom wykształcenia. Z przekazów medialnych wynika, że osoby powszechnie znane preferują instrumenty wskazane w art. 24 k.c. lub środek o charakterze mieszanym, jakim jest roszczenie o zasądzenie odpowiedniej sumy pieniężnej na wybrany cel społeczny (art. 448 k.c.).

3. Podjętą problematykę pod względem merytorycznym można podzielić na trzy części. Pierwsza, obejmująca rozdziały 1 i 2, przedstawia zagadnienia historyczne i prawnoporównawcze. Druga, składająca się z rozdziałów 3, 4 i 5, to analiza instytucji zadośćuczynienia pieniężnego od strony przedmiotu ochrony, przesłanek odpowiedzialności oraz czynników wpływających na wysokość odpowiedniej sumy pieniężnej przyznawanej tytułem zadośćuczynienia. Trzecia część, stanowiąca równocześnie zakończenie i podsumowanie pracy, przedstawia dalsze możliwe kierunki rozwoju omawianej instytucji.

W rozdziale 1 poruszone zostało zagadnienie kształtowania się instytucji zadośćuczynienia pieniężnego w rozwoju historycznym. Wywodzi się ono z krwawej zemsty i pierwotnie pełniło funkcje represyjne. Następnym etapem był proces przekształcania się zadośćuczynienia pieniężnego w instytucję o charakterze kompensacyjnym. W wielkich kodyfikacjach pochodzących z XIX w. jawi się już jako środek mający wyrównać poszkodowanemu doznaną szkodę niemajątkową.

Analizie poddane zostały najważniejsze regulacje obowiązujące w państwach zaborczych; zdeterminowały one kształt instytucji zadośćuczynie-

nia w kodeksie zobowiązań. Zaprezentować należało również prace nad kodeksem zobowiązań, jak też przyjęte w nim rozwiązania dotyczące majątkowego wynagrodzenia krzywdy. Uwagę zwraca przede wszystkim szerszy zakres podstaw przyznania zadośćuczynienia w prawie okresu międzywojennego niż w pierwotnym tekście kodeksu cywilnego.

W latach powojennych, jeszcze podczas obowiązywania kodeksu zobowiązań zadośćuczynienie było przedmiotem krytyki. Instytucję tę uznawano za niezgodną z „moralnością socjalistyczną” i nieprzydatną w nowych warunkach ustrojowych. Negatywne stanowisko orzecznictwa oraz niektórych przedstawicieli doktryny odcisnęło piętno na przyjętych w kodeksie cywilnym uregulowaniach, a także na późniejszej praktyce stosowania prawa i wysokościach sum pieniężnych przyznawanych tytułem zadośćuczynienia. Można postawić tezę, że ze względu na wysokość przyznawanych sum pieniężnych zadośćuczynienie stało się mieszanym środkiem ochrony dóbr osobistych, a wykształcona w orzecznictwie tendencja utrzymywała się przez bardzo długi okres.

Zadośćuczynienie wykazuje też wyraźne związki z charakterem ustroju państwa.

4. Przedmiot rozważań zawarty w rozdziale 2 dotyczy analizy przepisów prawnych i stanowiska orzecznictwa w kwestii zadośćuczynienia w porządkach prawnych państw europejskich. Wybrane państwa stanowią przykład odmiennego podejścia do majątkowego wynagradzania szkody niemajątkowej. Austria należy do kręgu ustawodawstw germańskich, które dopuszczają przyznawanie zadośćuczynienia w bardzo ograniczonym zakresie. Z kolei prawo francuskie reprezentuje liberalne podejście w kwestii majątkowej rekompensaty za wyrządzoną krzywdę. Instytucja zadośćuczynienia nie jest w tym systemie powiązana z naruszeniem dóbr osobistych. Doznana szkoda niemajątkowa jest wynagradzana zarówno przy odpowiedzialności deliktowej, jak i kontraktowej. Interesujące jest stanowisko orzecznictwa w przypadku zadośćuczynienia przyznawanego osobom najbliższym bezpośrednio poszkodowanego. Przyjęte w prawie francuskim rozwiązania mogą stanowić punkt wyjścia w dyskusji o potrzebie i sposobie rozszerzenia podstaw przyznania zadośćuczynienia na gruncie prawa polskiego.

Analiza systemu angielskiego jest ciekawa ze względu na istniejące różnice w stosunku do prawa kontynentalnego. Uwagę zwracają przede wszystkim specyficzne rodzaje zadośćuczynienia funkcjonujące w systemie *common law*, które nie występują w porządkach prawnych państw europejskich.

5. Rozdział 3 rozpoczyna analiza podstaw aksjologicznych ochrony dóbr osobistych. Wywodzą się one nie tylko z prawa stanowionego. Także normy o charakterze religijnym i etycznym zakazują działań naruszających podstawowe prawa przysługujące jednostce ludzkiej. Uwzględnienie tych zagadnień jest uzasadnione ze względu na proces wykładni norm prawnych, który nie może być oderwany od podstawowych zasad moralnych i genezy powstania chronionych wartości, ponieważ zgodnie z rzymską paremią *ius est ars boni et aequi*.

Dobra osobiste znajdują się pod ochroną zarówno prawa prywatnego, jak i publicznego. Z racji możliwego równoczesnego ich zakwalifikowania do praw człowieka także konwencje międzynarodowe zapewniają ochronę w płaszczyźnie wertykalnej, w stosunkach państwo – obywatel.

W rozdziale tym zostało wyjaśnione pojęcie dóbr osobistych oraz ich konstrukcji prawnej. Problematyka ta pozostaje sporna w doktrynie, równocześnie zaś zagadnienie jednolitości czy wielości praw podmiotowych osobistych wzbudza nikłe zainteresowanie w judykaturze, a zatem rozważania mają charakter teoretyczny. Do czasu wejścia w życie art. 446 § 4 k.c. na gruncie kodeksu cywilnego doznana przez poszkodowanego szkoda niemajątkowa podlegała wynagrodzeniu tylko wtedy, gdy powstała w wyniku naruszenia dóbr osobistych.

W dalszej kolejności należało wyjaśnić, czym jest zadośćuczynienie, jak jest ono rozumiane w literaturze i w orzecznictwie, czemu służy ta instytucja oraz jaki jest jej cel i funkcje. Stanowi to niezbędną podstawę dalszych rozważań.

Aby ukazać, że zadośćuczynienie stanowi najbardziej efektywny instrument ochrony dóbr osobistych, konieczne jest dokonanie krótkiego porównania przysługujących poszkodowanemu środków ochrony w razie naruszenia tych dóbr. W tym kontekście powinno się także poruszyć kwestię charakteru prawnego roszczenia o zasądzenie odpowiedniej sumy pieniężnej na cel społeczny. Wydaje się, że uznawanie tego środka ochrony za ściśle majątkowy instrument ochrony dóbr osobistych może wywoływać wątpliwości.

Na problematykę podjętą w rozdziale 3 składa się także zagadnienie kumulacji roszczeń przysługujących poszkodowanemu na podstawie art. 445 i 448 k.c.

Rozważania zawarte w pracy dotyczą głównie ochrony osób fizycznych. Kwestia przyznawania zadośćuczynienia osobom prawnym jest poruszona ubocznie, jedynie w celu wskazania wyłaniających się wątpliwości.

6. Rozdział 4 zawiera analizę przesłanek przyznania zadośćuczynienia pieniężnego wspólnych wszystkim roszczeniom, specyficznych przesłanek wskazanych w treści art. 417² k.c. oraz kontrowersji wokół warunków koniecznych przyznania zadośćuczynienia z art. 446 § 4 k.c. W celu ukazania tendencji w judykaturze omówiono przesłanki najczęściej naruszanych dóbr osobistych. Przedstawione zostało w szczególności twórcze podejście orzecznictwa, które poprzez odpowiednią wykładnię art. 445 k.c. w okresie rygorystycznego ujęcia podstaw prawnych uzasadniających majątkową rekompensatę doznanej krzywdy pozwoliło na szersze niż wynikało to z literalnego brzmienia ustawy określenie przypadków uzasadniających przyznanie zadośćuczynienia. Podjęta została problematyka bezprawności oraz okoliczności wyłączających bezprawność działania sprawcy naruszenia dóbr osobistych. Zachodzący między zdarzeniem wyrządzającym szkodę a doznanymi przez poszkodowanego negatywnymi odczuciami związek przyczynowy musi być w przypadku krzywdy ujmowany wyjątkowo. Rygorystyczne przestrzeganie zasady adekwatności związku przyczynowego może prowadzić do odmowy przyznania zadośćuczynienia, ponieważ ścisłe wykazanie adekwatności następstw jest w wielu wypadkach znacznie utrudnione czy wręcz niemożliwe.

Rozwiązania prawne dotyczące zadośćuczynienia podlegają w prawie polskim ewolucji, czego wyraźnym przykładem są nowelizacje kodeksu cywilnego w tym zakresie i wprowadzenie ustawą z dnia 30 maja 2008 r. art. 446 § 4 k.c., na podstawie którego najbliżsi członkowie rodziny zmarłego mogą żądać przyznania im zadośćuczynienia.

7. Wysokość sumy pieniężnej przyznawanej tytułem zadośćuczynienia stanowi kluczowe, a zarazem wciąż kontrowersyjne zagadnienie. Mimo zachodzących w obrębie instytucji zadośćuczynienia zmian, w judykaturze nadal widoczne są wypowiedzi, zgodnie z którymi przyznawana kwota, stanowiąca rekompensatę za krzywdę wynikającą z naruszenia dóbr osobistych, powinna pozostawać na umiarkowanym poziomie. Można jednak zaobserwować pojawiającą się tendencję wzrostową. Okoliczności wywierające wpływ na wysokość zadośćuczynienia nie mają wyłącznie charakteru prawnego. Rysujące się zmiany w podejściu do instytucji majątkowego wynagradzania krzywdy uzależnione są od zachodzących zmian ustrojowych w państwie. Dostrzeżenie istotności i roli dóbr osobistych niewątpliwie znajduje odzwierciedlenie w wysokości przyznawanych sum pieniężnych.

Decydującym kryterium wpływającym na wysokość odpowiedniej sumy pieniężnej jest rozmiar doznanej szkody niemajątkowej. Należy

uwzględniać wszystkie okoliczności sprawy, które mogą wzmacniać lub osłabiać negatywne odczucia poszkodowanego. Z woli ustawodawcy zostały wprowadzone wyjątki od zasady, że to rozmiar szkody rozstrzyga o wysokości zadośćuczynienia. Są nimi przyczynienie się poszkodowanego do powstania szkody oraz sytuacja majątkowa stron.

Zmiany wysokości przyznawanych sum pieniężnych oraz dokonana w 1996 r. nowelizacja art. 448 k.c.⁶ wpłynęły na funkcję zadośćuczynienia. Obecnie w coraz większym stopniu zaczyna ono pełnić funkcję kompensacyjną i satysfakcyjną. Funkcja represyjna i prewencyjna, podobnie jak w odszkodowaniu, jest funkcją uzupełniającą. Powoduje to dalej idące konsekwencje, a mianowicie zadośćuczynienie pieniężne staje się środkiem majątkowej ochrony dóbr osobistych. Tym samym w prawie polskim można wyróżnić trzy rodzaje środków ochrony dóbr osobistych: niemajątkowe, instrument o charakterze mieszanym (roszczenie o zasądzenie odpowiedniej sumy pieniężnej na cel społeczny) oraz zadośćuczynienie stanowiące środek majątkowy.

Kryteria ustalania wysokości szkody mają charakter dynamiczny, co wpływa na funkcję zadośćuczynienia i okoliczności, które sąd bierze pod uwagę, ustalając wysokość zadośćuczynienia. Wysokość przyznawanych sum w dużym stopniu kształtuje funkcje analizowanego środka, stąd też rozważania dotyczące funkcji mieszczą się w zakresie zagadnień obejmujących charakter czynników wpływających na wysokość zadośćuczynienia pieniężnego (rozdział 5).

Podstawową metodą badawczą wykorzystaną w pracy jest metoda dogmatyczno-prawna, polegająca na analizie obowiązujących przepisów i orzecznictwa sądowego. W celu ukazania zmian zachodzących w obrębie instytucji zadośćuczynienia pieniężnego zastosowanie znajduje również metoda historyczna. Metoda komparatystyczna pozwoli na porównanie przyjętych w prawie polskim rozwiązań z funkcjonującymi w obcych porządkach prawnych. Ułatwi też odpowiedź na pytanie o sens i konieczność ewentualnego rozszerzenia podstaw przyznania zadośćuczynienia pieniężnego.

Monografia jest uzupełnioną i rozszerzoną, z powodu zmian wprowadzonych w kodeksie cywilnym 30 maja 2008 r., wersją rozprawy doktorskiej obronionej w czerwcu 2007 r. na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku.

⁶ Ustawa z dnia 23 sierpnia 1996 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny, Dz. U. Nr 114, poz. 542.

Chciałabym bardzo serdecznie podziękować tym wszystkim, którzy pomagali mi w trakcie pracy. Szczególne wyrazy wdzięczności kieruję do Pani Promotor – Profesor Uniwersytetu w Białymstoku dr hab. Teresy Mróz za okazaną wszechstronną w każdym aspekcie pomoc i wsparcie, dziękuję za opiekę naukową, życzliwość, zainspirowanie oraz zachęcenie do podjęcia tak interesującego zagadnienia, jakim okazało się zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę.

Dziękuję Recenzentom rozprawy: Panu Profesorowi dr. hab. Krzysztofovi Pietrzykowskiemu oraz Panu Profesorowi Uniwersytetu w Białymstoku dr. hab. Mirosławowi Goettelowi – za cenne uwagi i wskazówki, które starałam się uwzględnić, przygotowując tekst do publikacji.

Wszystkim Członkom Komisji Egzaminacyjnej, w szczególności Panu Profesorowi dr. hab. Leonardowi Etelowi, Dziekanowi Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku dziękuję za życzliwość i niezapomnianą atmosferę podczas obrony rozprawy doktorskiej.

Praca uwzględnia stan prawny obowiązujący na dzień 1 grudnia 2009 r.

Rozdział 1

Naprawienie szkody niemajątkowej w rozwoju historycznym

1. Uwagi ogólne

1. Instytucja zadośćuczynienia pieniężnego za szkodę niemajątkową ukształtowała się w drodze długiego rozwoju historycznego. Wywodzi się z krwawej zemsty, wykształconej jeszcze w ustroju rodowym, okupu oraz kar prywatnych. Dzięki okupowi i karom prywatnym osoba poszkodowana otrzymywała od sprawcy świadczenie majątkowe ze względu na doznaną krzywdę. Na tym etapie rozwoju prawa mieszały się ze sobą elementy właściwe prawu karnemu i elementy właściwe prawu cywilnemu, a stosowane kary łączyły represję i kompensację.

Początków prawa należy upatrywać w etyce, polegającej na dobrowolnym wypełnianiu obowiązków, bez konieczności używania przymusu. Prawo nadawało sankcję normom moralnym w celu ich przestrzegania i podporządkowania się im, służyło zatem obronie etyki. Etyka towarzyszy człowiekowi od zawsze, w pierwszych wspólnotach rodowych wykształciła się etyka pierwotna, a jej najważniejszym nakazem była solidarność rodowa, rozumiana jako zapewnienie obrony przed działaniami osób znajdujących się poza społecznością. Tak rozumiana solidarność rodowa doprowadziła do powstania obowiązku zemsty, jej geneza ma podstawy etyczne – wyrządzenie zła nie może nie spotkać się z reakcją ze strony wspólnoty, sprawiedliwości musi być uczynione zadość, a przestępstwo nie może pozostawać bezkarne. Wszystkie społeczności europejskie przechodziły przez okres zemsty¹.

¹ F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, Warszawa 2002, s. 166–168.

Krwawa zemsta była najstarszą formą ochrony dóbr majątkowych i niemajątkowych, regulowaną obyczajem oraz normami moralnymi. Jej wykonanie było sprawą honoru i godności człowieka. W okresie przedpaństwowym zaczęła być zastępowana okupem², ale utrzymała się jeszcze bardzo długo. W średniowieczu zemsta była akceptowana przez państwo, traktowano ją na równi z wymiarem sprawiedliwości w sądach. Jej funkcje były złożone: odszkodowawczo-penalne, celem było nie tylko uzyskanie odszkodowania, ale również prewencja, odstraszenie od popełnienia w przyszłości podobnego czynu³.

W okupie można również dopatrywać się jednej z form zadośćuczynienia, ponieważ świadczenia, jakie otrzymywała osoba poszkodowana, miały zadanie załagodzenia i sprawienia jej przyjemności⁴. Był on płacony, gdy poszkodowany poniósł szkodę o charakterze majątkowym i niemajątkowym, w przypadku szkody majątkowej często jego wysokość przekraczała powstały uszczerbek. Okup początkowo oznaczał dobrowolne zrzeczenie się przez poszkodowanego zemsty, w zamian za co otrzymywał on pewną sumę pieniężną. Poszkodowany powinien powstrzymać się od wykonania zemsty, ponieważ nie można było wykonać zemsty i równocześnie pobrać okupu, zawsze w takim wypadku okup był zwracany⁵. Wraz ze wzrostem znaczenia władzy państwowej wystąpiło zjawisko zmuszania sprawcy do zapłaty kwoty okupu, a poszkodowanego – do jej przyjęcia.

2. W przypadku kar prywatnych, które zastąpiły krwawą zemstę i okup, można również doszukiwać się elementów penalnych i odszkodowawczych. W najstarszych znanych kodyfikacjach starożytnych były przewidziane unormowania ustanawiające sankcje w postaci kar prywatnych za naruszenie interesów natury niemajątkowej⁶. W epoce feudalnej kary te przeszły ewolucję: obok poszkodowanego, który ją otrzymywał, udział w sumie pieniężnej miało społeczeństwo – król lub suweren⁷. Kary prywatne już w wieku XVI miały mniejsze znaczenie. Stopniowo był przeprowadzany podział na prawo cywilne i karne, który w sposób definitywny

² Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową. Rozwój i funkcja społeczna*, Poznań 1956, s. 12–13.

³ M.L. Klementowski, *Ograniczenie zemsty jako formy wymiaru sprawiedliwości przez prawo niemieckich pokojów ziemskich (XI w. – połowa XIII w.)*, AUMCS, Sectio G-Ius, vol. XV, Lublin 1968, s. 209–210.

⁴ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne...*, s. 15.

⁵ Tamże, s. 15–16.

⁶ Zob. E. Jarra, *Szkody moralne a polski kodeks zobowiązań*, odbitka z Themis Polskiej, Warszawa 1935, s. 14.

⁷ Z. Gostyński, *Karnoprawny obowiązek naprawienia szkody*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 671, Katowice 1984, s. 15.

został dokonany w XVII i XVIII w. W tym czasie znaczenia nabrały kary publiczne, a także nastąpiło wyodrębnienie skutków karnych przestępstwa od skutków cywilnych.

Forma kompensacyjnego zadośćuczynienia pojawiła się w wielkich kodyfikacjach przełomu XVIII i XIX w. Jest w nich wyraźnie widoczny wpływ prawa natury. Zwolennicy szkoły prawa natury uznawali za dopuszczalną majątkową postać wynagrodzenia doznawanych cierpień fizycznych i psychicznych. Zadośćuczynienie zaczęło pełnić funkcję analogiczną do odszkodowania, równocześnie zostało powiązane z ochroną praw osobowości, a jego celem miało być złagodzenie doznanych przez poszkodowanego cierpień poprzez majątkowe ich wynagrodzenie. Postulatem przedstawicieli szkoły prawa natury było, aby przyrodzone prawa człowieka, składające się na jego osobowość, były możliwie jak najszerzej chronione, ale utrzymanie kar prywatnych przy jednoczesnym stosowaniu majątkowego zadośćuczynienia mogłoby powodować niesłuszne wzbogacenie poszkodowanego.

Dalszy wpływ na instytucję zadośćuczynienia wywarła w XIX w. szkoła historyczna i jej czołowy przedstawiciel – F. Savigny, który zdecydowanie odrzucał tezę o istnieniu praw osobowości. Twierdził, że prawo cywilne powinno chronić jedynie interesy majątkowe jednostki, zaś ochrona osobowości człowieka powinna być wyłączona spod kompetencji prawa cywilnego. Wpływ szkoły historycznej jest szczególnie widoczny w niemieckim kodeksie cywilnym (BGB) i przyjętych tam rozwiązaniach, według których zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową jest wyjątkiem i jest przyznawane jedynie w ściśle określonych sytuacjach. Polscy kodyfikatorzy pracujący nad kodeksem zobowiązań w części odnoszącej się do wynagrodzenia szkody niemajątkowej wzorowali się na rozwiązaniach niemieckich, przyjęli również enumeratywne wyliczenie przypadków, w których można żądać przyznania zadośćuczynienia.

2. Naprawienie szkody niemajątkowej w prawie rzymskim

Naprawienie wyrządzonej szkody niemajątkowej było przewidziane w prawie rzymskim. Po okresie stosowania krwawej zemsty nastąpił, w dalszym rozwoju społecznym, okres kompozycji umownych lub wprowadzonych ustawowo taryf, które w najstarszym pomniku prawa rzymskiego – *Lex XII tabularum* (*Ustawie XII tablic*) miały zastosowanie do ograniczonej jeszcze liczby przypadków.

Przestępstwo *iniuriae* (zniewagi) obejmowało bezprawne zachowanie się, które naruszało nietykalność osobistą, godność ludzką oraz swobodę pewnych działań. Jego źródła należy, według Gaiusa i Paulusa, poszukiwać właśnie w *Lege XII tabularum*. Były tam uregulowane trzy odrębne stany faktyczne:

- 1) *membrum ruptum* – obejmujące ciężkie okaleczenie ciała połączone z utratą jego części; jeżeli strony nie uzgodniły między sobą odszkodowania, wówczas osoba odpowiedzialna za powstałą szkodę podlegała karze talionu;
- 2) *os fractum* – złamanie kości; w ustawie przewidziana była sztywna kwota odszkodowania, wynosząca 300 asów, jeśli poszkodowany był osobą wolną, oraz 150 asów, gdy był niewolnikiem;
- 3) czynne naruszenie nietykalności cielesnej, które było zagrożone karą 25 asów⁸.

W początkowym okresie rozwoju prawa rzymskiego w przypadku *membri rupti* była dopuszczona jeszcze możliwość stosowania przez poszkodowanego zemsty, ale mogła być ona okupiona za zgodą poszkodowanego. Stanowiło to jedynie pozostałości krwawej zemsty i systemu dobrowolnych kompozycji, ponieważ w pozostałych deliktach prywatnych w *Lege XII tabularum* została już przewidziana obowiązkowa kompozycja⁹.

Paulus wyróżniał dwie skargi z tytułu *iniuriae*: opierającą się na *Lege XII tabularum*, służącą do ścigania postaci tego przestępstwa wymienionych w ustawie, oraz drugą opartą na *iure honorario*, wprowadzoną przez pretora w celu ścigania wszelkich czynów bezprawnych, godzących w dobre obyczaje rzymskie (*contra bonos mores*). Pretor precyzował też pojęcie *iniuriae*; przestępstwo polegało na zamierzonym i sprzecznym z prawem nieuszanowaniu cudzej osobowości za pomocą czynów lub słów; w wyniku popełnienia tego deliktu mogła powstać szkoda moralna przynosząca ujmę dobremu imieniu lub ujmę na honorze osoby poszkodowanej¹⁰.

W dalszym rozwoju pretor ustanowił we wszystkich przypadkach *iniuriae*, włączając w to *membrum ruptum*, obowiązkową kompozycję oraz jednolitą skargę pretorską *in bonum et aequum conceptam* (*actio iniuriam aestimatoria*).

W prawie rzymskim państwo pozostawiało osobie poszkodowanej dochodzenie naprawienia wyrządzonej w wyniku popełnienia *iniuriae* szkody,

⁸ W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie. Zarys wykładu wraz z wyborem źródeł*, Poznań 1992, s. 198.

⁹ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne...*, s. 20–21.

¹⁰ W. Rozwadowski, *Prawo rzymskie...*, s. 198.

według zwykłych form postępowania cywilnego. Jednak rozpatrywanie tego rodzaju deliktu następowało przed kolegium sędziów polubownych – sędziów rekuperatorów (*recuperatores*). Postępowanie takie, mające ocenić stopień dokonanej obrazy (*actio aestimatorie*), musiało uwzględniać: stanowisko społeczne poszkodowanego, otaczające go poważanie u innych członków społeczeństwa, czyn wyrządzający szkodę, a także miejsce zdarzenia. Osoba wnosząca pozew powinna określić doznaną szkodę oraz wysokość żądanego zadośćuczynienia, które mogło być zmniejszone przez sąd¹¹. Przyznana na podstawie skargi *actio iniuriarum aestimatoria* kwota pieniężna była zasądzana także wówczas, gdy poszkodowany nie poniósł szkody majątkowej, w czym można się doszukiwać elementów wspólnych dzisiejszemu zadośćuczynieniu. Wyrażna różnica pojawia się w funkcji, jaką pełniło zadośćuczynienie w prawie rzymskim w porównaniu z dzisiejszymi unormowaniami. Miało ono charakter karny, represyjny¹². Jeśli kilka osób wyrządziło szkodę, działając wspólnie, odpowiadali kumulatywnie, nie zaś solidarnie. Wysokość świadczenia była przystosowana do wagi przestępstwa, a skargi te konkurowały z karą publiczną. Ich celem było nakłonienie poszkodowanego do określonego zachowania, w szczególności do zaniechania zemsty¹³.

Zakres zastosowania skargi *actio iniuriarum aestimatoria* był szeroki, początkowo przysługiwała w razie uszkodzenia ciała, potem zaczęła obejmować zachowania stanowiące świadome lekceważenie innej osoby. Do innych przypadków, w których była stosowana, można wymienić naruszenie miru domowego, naruszenie uczuć rodzinnych, wszelkiego rodzaju zniewagi. W tych wypadkach poszkodowany otrzymywał świadczenie pieniężne nawet wtedy, gdy nie poniósł żadnej szkody majątkowej¹⁴. Jeśli zasądzono na rzecz powoda kwotę z *actio aestimatorie*, pociągało to za sobą ujmę dla czci zasądzonego, ponieważ skarga ta należała do kategorii *actiones famosae*.

W okresie klasycznym i poklasycznym zadośćuczynienie pieniężne nadal pełniło funkcje karne, nadal pozostawało karą prywatną. Z czasem na pierwszy plan wysunął się problem zadania dolegliwości sprawcy za pośrednictwem zadośćuczynienia przyznawanego poszkodowanemu, zamiast prób zmuszenia poszkodowanego do zaniechania zemsty¹⁵.

¹¹ E. Jarra, *Szkody moralne...*, s. 18.

¹² Zob. uwagi dot. *exemplary damages* w prawie angielskim.

¹³ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne...*, s. 23.

¹⁴ A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999, s. 21.

¹⁵ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne...*, s. 25.

Przedstawiciele doktryny prawa rzymskiego twierdzą, że szkody niemajątkowe (moralne) były możliwe do dochodzenia tylko wówczas, jeżeli znajdowały sankcje w prywatnych skargach karnych¹⁶. Zobowiązania *ex contractu* miały w prawie klasycznym charakter majątkowy, dlatego roszczenie o zadośćuczynienie tu wykluczano. Jednak istnieją pewne wątpliwości w odniesieniu do prawa justyniańskiego, ponieważ niektórzy autorzy uważają, że w *bonae fidei iudiciis* było przyznawane zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową wyrządzoną wskutek niewykonania kontraktu¹⁷.

W prawie rzymskim, obok ochrony przewidzianej w prawie cywilnym i realizowanej w drodze postępowania cywilnego, również w drodze procedury karnej można było dochodzić ochrony naruszonych praw, zaś wybór drogi postępowania należał do osoby dotkniętej naruszeniem. Kary prywatne utrzymały się do końca istnienia państwa rzymskiego, a przyczyną tego był słaby rozwój rzymskiego procesu karnego. Przewaga kar publicznych dochodzonych z urzędu zarysowała się dopiero w okresie późnego cesarstwa. Wniesienie skargi karnej i orzeczenie kary publicznej, wyłączało dochodzenie kary prywatnej w postępowaniu cywilnym. Z. Radwański stwierdza, że to względy polityki kryminalnej zadecydowały o karnym charakterze zadośćuczynienia w prawie rzymskim, jak również o samym jego istnieniu i sferze zastosowania¹⁸.

Prawo rzymskie mimo swojej niewątpliwie wysokiej techniki ustawodawczej, stanowiącej niejednokrotnie podstawę rozwiązań przyjętych we współczesnych ustawodawstwach, w przypadku wynagradzania szkody niemajątkowej kładło nacisk na funkcje represyjne, mające na celu ukaranie sprawcy powstałej szkody. W przyjętych rozwiązaniach można również zauważyć funkcję satysfakcyjną, wynikającą z ukarania osoby odpowiedzialnej za powstałą szkodę. Prawo rzymskie nie знаło natomiast funkcji kompensacyjnej, współcześnie odgrywającej pierwszoplanową rolę, której zadaniem jest przywrócenie naruszonej równowagi w dobrach poszkodowanego. Nie znane było zadośćuczynienie obecne w przyjętych dzisiaj rozwiązaniach, zmierzających przede wszystkim do wynagrodzenia szkody niemajątkowej. Jednak rzymscy prawnicy zauważyli konieczność wynagradzania nie tylko szkody powstającej w majątku poszkodowanego, ale także w jego dobrach niemających charakteru majątkowego.

¹⁶ P. Voci, *Istituzioni di Diritto Romano*, Milano 1949, s. 156, cyt. za: Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne...*, s. 27.

¹⁷ Zob. Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne...*, s. 27 i powołaną tam literaturę.

¹⁸ Tamże, s. 26.

3. Sposoby naprawienia szkody niemajątkowej w dawnym prawie polskim

1. Zasadniczą cechą dawnego prawa polskiego było to, że opierało się ono na zwyczaju, pozostawało niemal wyłącznie prawem zwyczajowym¹⁹. Krwawa zemsta w Polsce była znana w okresie najwcześniejszym – rodowym. W okresie średniowiecza występowały próby jej ograniczenia lub zakazania i zastąpienia instytucją zadośćuczynienia, występującą w formie kar prywatnych płaconych obok kary publicznej, albo bez niej, osobie poszkodowanej lub jej bliskim. Kara prywatna zastąpiła represję czynną wypłacanym świadczeniem. Średniowieczna kara prywatna jest pierwowzorem współczesnego zadośćuczynienia, jednak z zaznaczeniem wyraźnej różnicy w funkcji. Rola kary prywatnej polegała na majątkowym wynagrodzeniu szkody niemajątkowej, ale też szkody majątkowej, jaką poniósł poszkodowany poprzez cudzy czyn. Istnieją wątpliwości, czy kara prywatna miała charakter represyjny, karny (poszkodowany uzyskiwał satysfakcję polegającą na zadowoleniu, że sprawca został ukarany), czy może przybierała charakter cywilny, poszkodowanemu była przyznana kwota pieniężna łagodząca jego uczucia i dająca możliwość zaspokojenia potrzeb. Charakter cywilny zbliża karę prywatną do instytucji zadośćuczynienia²⁰.

Kara prywatna w Polsce była przede wszystkim przyznawana przez sąd przy zabójstwie, wówczas była określana jako „główszczyzna”. Występowała również przy zranieniu czy pobiciu i w takim wypadku nosiła nazwę „nawiązki”; zasądzano ją także w razie zniewagi szlachcica, złamaniu miru czy gwałtu. Wysokość kary prywatnej ustalano według stałych, ściśle oznaczonych taks, a więc występuje różnica w stosunku do odszkodowania, które zależy od wysokości doznanej szkody. W XIII w. w *Księdze elbląskiej* główszczyzna oraz nawiązka były zróżnicowane w zależności od pozycji społecznej osoby poszkodowanej. Utrzymało się ono także później. W *Statucie małopolskim* kara za zabójstwo szlachcica była określona na 60 grzywien, zaś za chłopa – na 10 grzywien (w tym 6 na rzecz rodziny, zaś 4 na rzecz kasztelana lub pana). *Statut wielkopolski* przewidywał karę 30 grzywien za szlachcica i 6 za chłopa (przypadała po połowie rodzinie zabitego i panu). Zróżnicowana była także nawiązka, na przykład obcięcie członków było

¹⁹ P. Dąbkowski, *Próba charakterystyki dawnego prawa polskiego prywatnego: odczyt wygłoszony w Stacji Naukowej Krakowskiej Akademii Umiejętności w Paryżu dn. 12.4.1908 r.*, Lwów 1908, s. 4; J. Bardach, B. Leńnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1996, s. 27, 130.

²⁰ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne...*, s. 9–10 i powołana tam literatura.

karane połową główszczyzny²¹. Czynnikiem wpływającym na wysokość kary prywatnej w przypadkach, w których odstępowano od wyznaczonej taksy, były zachodzące między stronami stosunki. Płacona kwota przypadała krewnym zabitego, w pierwszej kolejności dzieciom bez względu na płeć. Dzieci wykluczały stryjów, a także matkę. Jeżeli dzieci zabitego nie były pełnoletnie, kwota była składana na ręce dorosłych krewnych lub była wypłacana później, gdy osiągnęły one pełnoletność²².

Jeżeli osoba nie mogła uiścić całej wyznaczonej kwoty, była karana w inny sposób: więzieniem, okaleczeniem czy nawet śmiercią²³.

Obok kar prywatnych istniały kary publiczne pobierane przez księcia, sędziego, a w dobrach, które uzyskiwały immunitet – ich pana z powodu posiadanych przez niego uprawnień publicznoprawnych. Początkowo kary pieniężne pełniły funkcję wykupu od kary śmierci i kar mutylacyjnych. Cały system kar pieniężnych był określany jako kompozycyjny. Kary pieniężne były bardzo wysokie. Uległy one zmniejszeniu w XIII w.²⁴ W dalszym rozwoju kary kompozycyjne nie powodowały wykupienia się od kar publicznych, przez co zbliżały się do cywilnej rekompensaty za doznane cierpienia²⁵.

Podział na kary prywatne i publiczne często nie był konsekwentny. Pokrzywdzony czasem miał udział w karze przypadającej na rzecz państwa i odwrotnie – część kary prywatnej pobierał na swoją rzecz sąd.

2. W prawie średniowiecznym do przestępstw ściganych w wyniku skargi prywatnej należało między innymi: męzobójstwo (w XIV i XV w. zabójstwo szlachcica, obok główszczyzny było karane karą państwową) oraz obraza czci (obraza czci szlacheckiej była ciężkim przestępstwem). Polegała ona na zniewadze przez użycie słów obraźliwych. Wyróżniano też potwarz (oszczerstwo) – było nim nazwanie matki szlachcica nierządnicą lub samego szlachcica synem nierządnicy, wyrządzano je także, zarzucając komuś przestępstwo. Jeden z artykułów *Statutów Kazimierza Wielkiego* przewidywał karę prywatną w wysokości główszczyzny (a więc kary płaconej za zabójstwo) na rzecz szlachcica znieważonego zarzutem pochodzenia od matki nierządnicy. W uzasadnieniu znajdującym się na wstępie tego

²¹ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju...*, s. 162.

²² P. Dąbkowski, *Zemsta, okup i pokora na Rusi Halickiej w wieku XV i w pierwszej połowie wieku XVI*, Lwów 1898, s. 22.

²³ E. Jarra, *Szkody moralne...*, s. 21.

²⁴ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju...*, s. 161.

²⁵ M. Mikołajczyk, *System kar w prawie miejskim w Polsce czasów Oświecenia (na przykładzie Krakowa w II połowie XVIII w.)* (w:) *Z dziejów prawa*, red. A. Lityński, Katowice 1996, s. 130.

przepisu zostało stwierdzone, że miał on zapobiegać „szkaradliwości słów ku swaru ludzi pobudzających”, ponieważ niektórych tylko „bojaźń kary” od tego wstrzymuje²⁶. Już wcześniej *Księga elbląska* przewidywała w § 16 karę pieniężną w wysokości 6 grzywien płaconą przez osobę, która nazwała drugiego łobuzem (kara takiej samej wysokości była płacona za zadane drugiemu krwawe rany), zaś kara 15 grzywien była płacona za inne obelżywe słowa²⁷.

W praktyce sądowej małych miasteczek kary pieniężne płacone na rzecz pokrzywdzonego utrzymywały się jeszcze w XVIII w., nie tylko w drobnych sprawach, ale także w przypadku przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu; stosowano je także za znieważenie²⁸.

3. W czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej nadal występowały głów-szczyzny oraz nawiązki. Ich wysokość również pozostawała zróżnicowana ze względu na stan i stanowisko społeczne osoby zabitej lub pokrzywdzonej, ale zostały one ujednoczone przez ustawodawstwo sejmowe dla całego kraju. Początkowo przez zapłacenie kary prywatnej sprawca zwalniał się od ponoszenia innej kary, jednak od przełomu XVI i XVII w. głów-szczyzna była przyznawana niezależnie od tego, czy zabójca był karany śmiercią, czy nie – zawsze on sam lub jego potomkowie z odziedziczonego po nim majątku musieli zapłacić głów-szczyznę. Nawiązki płacone przy przestępstwach prywatnych takich jak zranienie i zniewaga były uzupełniane dodatkowo karą publiczną – karą wieży (czasowym więzieniem). Kara wieży obowią-zywała także przy mężobójstwie, a skazany musiał ją odbyć mimo zapła-conej głów-szczyzny. Został wprowadzony zakaz dokonywania jednania przy zabójstwie, a równocześnie przyjęto obowiązek wniesienia oskarżenia. Pierwszeństwo wniesienia sprawy do sądu przysługiwało krewnym zabite-go, a jeśli nie występowali oni z oskarżeniem, płacili karę państwową, której wysokość odpowiadała głów-szczyźnie szlacheckiej, natomiast obowiązek wniesienia skargi spoczywał wówczas na urzędzie starosty.

W państwach sąsiadujących z Polską kary prywatne zaniknęły w okresie absolutyzmu, zostały one zastąpione systemem kar państwowych. W tym czasie dokonano się wyodrębnienie prawa zobowiązań, zaczęto odróżniać od skutków karnych skutki cywilne. W wielkich kodyfikacjach tego okre-su – kodeksie Napoleona oraz austriackim kodeksie cywilnym nie ma już obecnych kar prywatnych.

²⁶ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne...*, s. 33.

²⁷ *Najstarszy zwód prawa polskiego*, wyd. i oprac. J. Matuszewski, J. Matuszewski, Łódź 1995, s. 78.

²⁸ M. Mikołajczyk, *System kar...*, s. 129.

Podsumowując, można stwierdzić, że słusznie dostrzega się w instytucji kar prywatnych źródło współczesnej, cywilnej instytucji zadośćuczynienia. W szczególności jest to widoczne w tych postanowieniach dawnego prawa polskiego, które wprost przewidują karę pieniężną za dokonane znieważenie, a więc – jak to określamy dzisiaj – za naruszenie dobra osobistego²⁹. Nie ulega wątpliwości, że poszkodowany przez karę pieniężną uzyskiwał od sprawcy rekompensatę majątkową stanowiącą wyrównanie poniesionej przez niego szkody niemajątkowej. Również funkcje obu instytucji są zbliżone – współczesne zadośćuczynienie w prawie polskim pełni przede wszystkim funkcję kompensacyjną i satysfakcyjną, ale można także dopatrywać się w nim funkcji represyjnej. Zwolennicy spełniania przez zadośćuczynienie tej ostatniej funkcji twierdzą, że jego celem jest ukaranie sprawcy poprzez wymierzenie mu dolegliwości pieniężnej³⁰.

4. Zadośćuczynienie w ustawodawstwach obowiązujących na ziemiach polskich w okresie rozbiorów

4.1. Zabór austriacki

1. Austriacki kodeks cywilny (ABGB) z 1811 r. (ze zmianami obowiązujący do tej pory) został wprowadzony jako pierwszy w Europie po francuskim kodeksie Napoleona. W pracach nad tą kodyfikacją pod wpływem zwolenników prawa natury już wyraźnie był poruszany problem odszkodowania za szkodę niemajątkową. Pierwszy z projektów (*Codex Theresianus*) zadośćuczynienie ujmował jeszcze jako karę prywatną, ale w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. projekt opracowany przez Martiniego już ich nie przejął, zaś zadośćuczynienie występowało w formie nawiązki za ból i *pretium affectionis*, miało ono już kompensacyjny charakter³¹. Ostatecznie przyjęte w austriackim kodeksie cywilnym rozwiązania budziły wątpli-

²⁹ W dawnym prawie polskim można także odnaleźć niemajątkowe środki ochrony dóbr osobistych. Taki charakter miało np. odwołanie zniewagi czy dopelnienie pokory. Pokorę można rozumieć jako czynność symboliczną, wyrażającą na zewnątrz pojednanie się stron. W formie, jaką przyjmowała, łączyło się moralne zadośćuczynienie z elementami prawa zemsty. Znaczenie okupu polegało na wynagrodzeniu wyrządzonej krzywdy, pokory zaś – na wynagrodzeniu moralnym. Zob. R. Hube, *Wroźda, wroźba i pokora: studyum z historii prawa karnego*, odtbitka z Ateneum, Warszawa 1884, s. 18; P. Dąbkowski, *Zemsta, okup...*, s. 29.

³⁰ Por. A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę...*, s. 78.

³¹ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne...*, s. 49–55.

Dr Justyna Matys – adiunkt w Katedrze Prawa Cywilnego na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się przede wszystkim wokół odpowiedzialności odszkodowawczej oraz ochrony dóbr osobistych. Jest autorką wielu publikacji z tego zakresu, a także z innych ważnych dziedzin prawa cywilnego, np. prawa o notariacie, nabywania nieruchomości przez cudzoziemców.

■ Prezentowana monografia jest analizą przyjętego na gruncie kodeksu cywilnego modelu zadośćuczynienia pieniężnego jako sposobu naprawienia szkody niemajątkowej doznanej w wyniku naruszenia dóbr osobistych, a także zadośćuczynienia pieniężnego przyznawanego z tytułu śmierci osoby najbliższej. Rozważania Autorki skupiają się wokół najważniejszych dla tej instytucji aspektów, obejmując problematykę celów, jakie ma realizować zadośćuczynienie, funkcji, przesłanek odpowiedzialności, jak też wysokości przyznawanych tytułem zadośćuczynienia sum pieniężnych. Opracowanie przedstawia również czynniki, które wpłynęły na kierunek ewolucji oraz historyczne i ustrojowe uwarunkowania instytucji zadośćuczynienia. Uwzględnia także rozwiązania przyjęte w obcych systemach prawnych, regulujące kwestię majątkowego wynagrodzenia szkody niemajątkowej w różny sposób. Całość została dobrze udokumentowana z szerokim uwzględnieniem praktyki orzeczniczej, w tym także sądów zagranicznych.

■ Praca została wyróżniona w 2008 r. w ogólnopolskim konkursie „Temida” na najlepsze rozprawy doktorskie z dziedziny prawa, zorganizowanym przez Wolters Kluwer Polska sp. z o.o.

Cena 69 zł

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-7601-982-6

Zamówienia:

tel. 022 535 81 22, fax 022 535 81 39

zamowienia.książki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

Księgarnia internetowa www.profinfo.pl